

УДК 613.955:615.851

МОСТОВА О.П.

Вінницький національний медичний університет імені М.І. Пирогова

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСІВ ФОРМУВАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ УЧНІВ ШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ ВИКОРИСТАННЯ ЗАХОДІВ ПСИХОГІГІЄНИЧНОЇ КОРЕКЦІЇ

***Резюме.** У статті розглянуті особливості процесів формування особливостей особистості учнів шкільного віку в умовах використання діагностично-профілактичної програми психогігієнічної корекції порушень психофізіологічної і психічної адаптації та зрушень у стані здоров'я учнів у віці 14–17 років. Для оцінки особливостей особистості школярів застосовувались особистісні опитувальники Айзенка, Спілберґера і Філліпса. Одержані результати визначають цілком позитивний за своїм змістом вплив заходів психогігієнічної корекції на стан критеріальних показників тривожнісно-невротичних рис особистості учнів шкільного віку. Впровадження розробленої програми забезпечувало появу позитивних зрушень у структурі показників, які відображували особливості нейротизму ($p(t) < 0,05$), ситуативної ($p(t) < 0,001$) та особистісної ($p(t) < 0,01$) тривожності і серед дівчат, і серед юнаків, а також у структурі показників шкільної тривожності, які визначали наявність проблем у відносинах з учителями ($p(t) < 0,05$), серед дівчат. Менш вираженими слід було визнати зрушення, які реєструвались під час аналізу інших складових шкільної тривожності, тобто тривожнісних рис особистості, негативні зміни у структурі яких були безпосередньо пов'язані з впливом найбільш значущого стресогенного чинника, а саме сучасної школи, однак і у цьому випадку виявлені зрушення слід було трактувати як сприятливі.*

***Ключові слова:** учні, шкільний вік, особливості особистості, психогігієнічна корекція.*

Дані комплексної оцінки стану здоров'я та адаптаційних ресурсів організму і, передусім, характеристик психофізіологічної і психічної адаптації сучасних школярів обумовлюють необхідність розроблення методів цілеспрямованого впливу на стан їхніх окремих корелят, що поєднують у собі і корекційний, і оздоровчий, і профілактичний зміст, забезпечують запобігання виникненню як донозологічних, так і клінічно окреслених зрушень у стані психічного і соматичного здоров'я, збільшення рівня здоров'я та вдосконалення процесів формування провідних соціально- і навчально-важливих психофізіологічних функцій та особливостей особистості [1, 2]. У цьому відношенні привертають до себе увагу можливості та перспективи використання в гігієнічній та клінічній практиці заходів психогігієнічної корекції, що являють собою систему психологічних впливів, які спрямовані на формування позитивних змін та забезпечення істотної, сприятливої за своїм змістом, перебудови психічних проявів і особливостей особистості, що відіграють провідну роль у виникненні негативних змін у психічному стані та формуванні передумов до розвитку

несприятливих зрушень із боку головних корелят психічного здоров'я на підставі урахування властивостей темпераменту, тривожності, характеру, рівня суб'єктивного контролю та психофізіологічного і психічного стану досліджуваних осіб [3, 4].

Мета дослідження — вивчення особливостей процесів формування особливостей особистості учнів шкільного віку в умовах використання заходів психогігієнічної корекції.

Матеріали та методи дослідження

Дослідження проводились на базі середніх загальноосвітніх шкіл м. Вінниці, під час яких визначались особливості розвитку провідних навчально-та соціально-значущих особливостей особистості, адаптаційних можливостей та стану здоров'я 120 учнів (60 дівчат і 60 юнаків) у віці 15–17 років. Осіб, які підлягали дослідженню, було розподілено на 2 групи порівняння: групу контролю (ГК) та групу

© Мостова О.П., 2013

© «Здоров'я дитини», 2013

© Заславський О.Ю., 2013

втручання (ГВ). Учні, які були залучені до ГК (30 дівчат і 30 юнаків), відрізняв традиційний підхід до організації навчальної діяльності та неупорядкований характер організації вільного часу. Визначальною рисою режиму добової діяльності учнів, віднесених до ГВ (30 дівчат і 30 юнаків), слід було визнати використання запропонованої програми психогігієнічної корекції порушень психофізіологічної і психічної адаптації та зрушень у стані здоров'я учнів у віці 14–17 років. Як головні компоненти програми, що була розроблена, і, отже, провідні етапи її впровадження, необхідно було відзначити: здійснення оцінки рівня розвитку окремих психофізіологічних функцій та особливостей особистості у кожного конкретного школяра, урахування провідних тенденцій їх формування в конкретних умовах організації навчального процесу та визначення наявності відхилень донозологічного змісту (етап гігієнічної психодіагностики), проведення корекції основних режимних елементів повсякденної добової діяльності учнів (етап раціональної організації добової діяльності), використання психофізіологічного (етап психофізіологічного впливу) та психогігієнічного (етап власне психогігієнічної корекції) компонентів запропонованої програми.

Як критерії оцінки ефективності застосування запропонованої програми використовувались дані щодо ступеня розвитку таких тривожнісно-невротичних рис особистості, як показники нейротизму, ситуативної (СТ) і особистісної (ОТ) тривожності, а також такі характеристики шкільної тривожності (ШТ), як показники переживання соціального стресу, страху ситуації перевірки знань, рівня фізіологічної опірності стресу та проблем у відносинах з учителями. Відповідно для оцінки особливостей нейротизму або емоційної нестабільності застосовувався особистісний опитувальник Айзенка, для визначення СТ і ОТ — особистісний опитувальник Спілбергера, для встановлення особливостей вираженості провідних характеристик ШТ — особистісний опитувальник Філіпса. Статистичний аналіз отриманих результатів зумовлював використання процедур описової статистики із застосуванням стандартного пакета прикладних програм багатовимірного статистичного аналізу Statistica 6.0 for Windows (ліцензійний № AXX910A374605FA).

Результати та їх обговорення

Одержані в ході проведених досліджень дані засвідчували той факт, що у структурі тривожнісно-невротичних рис особистості в умовах використання діагностично-профілактичної програми психогігієнічної корекції порушень психофізіологічної і психічної адаптації та зрушень у стані здоров'я учнів у віці 14–17 років, що була впроваджена, привертала до себе увагу цілий ряд вельми цікавих явищ (табл. 1). Так, під час вивчення показників нейротизму і, отже, емоційної нестабільності, слід було звернути на наявність двох різних за своїм змістом тенденцій: якщо серед учнів, які належали до ГК,

рівень вираженості невротичних за своїм змістом корелят темпераментологічних властивостей у дівчат зростав з $14,16 \pm 0,85$ бала до $14,23 \pm 0,71$ бала (0,4 %; $p(t) > 0,05$), у юнаків — з $10,86 \pm 0,91$ бала до $11,86 \pm 0,71$ бала (9,2 %; $p(t) > 0,05$), то серед учнів, які відносились до ГВ, ступінь їх вираженості зменшувався, хоч і несуттєво, але неухильно як у дівчат, так і в юнаків відповідно з $13,10 \pm 0,82$ бала до $11,73 \pm 0,92$ бала (10,5 %; $p(t) > 0,05$) та з $11,06 \pm 0,84$ бала до $9,16 \pm 0,56$ бала (17,2 %; $p(t) > 0,05$). На початку періоду спостережень жодних статистично вірогідних відмінностей між представниками груп порівняння не реєструвалось ($p(t)_{ГК-ГВ} > 0,05$), натомість, наприкінці його і серед дівчат, і серед юнаків реєструвались статистично-значущі розбіжності ($p(t)_{ГК-ГВ} < 0,05-0,01$).

У структурі показників нейротизму як серед дівчат ГК, так і серед юнаків ГК переважала питома вага характеристик середнього ступеня його вираженості, величини якого становили відповідно 36,7 і 33,4 % на початку періоду спостережень та 30,0 і 43,3 % наприкінці. Достатньо стабільними слід було вважати і показники, що відзначали високий (відповідно 20,0 і 13,3 % на початку часу досліджень та 16,7 і 6,7 % — наприкінці) та надто високий (відповідно 3,3 і 0 % на початку часу досліджень та 0 і 3,3 % — наприкінці) рівень емоційної нестабільності. Водночас серед дівчат ГВ на початку періоду спостережень також переважала питома вага характеристик його середнього ступеня вираженості, величина якого становила 30,0 %, у той час як серед юнаків ГВ — питома вага характеристик його потенційно низького ступеня вираженості, величина якого також становила 30,0 %. Натомість наприкінці часу досліджень серед дівчат суттєво переважала частка значень потенційно низького нейротизму (50,0 %), серед юнаків реєструвалась рівновага часток показників, що відзначали потенційно низький, середній та потенційно високий рівень емоційної нестабільності, значення яких відповідно становили по 23,3 % кожен. Рівень вираженості показників високого нейротизму на початку періоду спостережень не перевищував 10,0 % серед дівчат, 6,7 % серед юнаків, наприкінці — відповідно 6,7 і 10,0 %. Показники, що відображували надзвичайно високий рівень емоційної нестабільності (3,3 %), реєструвались лише на початку часу досліджень серед дівчат.

Результати, отримані в ході вивчення критеріальних показників СТ, також засвідчували наявність двох протилежних за своїм змістом тенденцій, щоправда виражених значно більшою мірою. Так, серед учнів, які були включені до складу ГК, рівень тривожності, що визначала особливості емоційних реакцій, які виникали у відповідь на дію навчально-обумовлених чинників стресового змісту, у дівчат дещо зменшувався з $45,46 \pm 1,92$ бала до $44,90 \pm 1,38$ бала (1,3 %; $p(t) > 0,05$), у юнаків зростав із $40,06 \pm 2,79$ бала до $44,43 \pm 1,38$ бала (10,9 %; $p(t) > 0,05$), серед учнів, які були включені до складу ГВ, ступінь вираженості величин СТ,

Таблиця 1. Показники розвитку тривожнісно-невротичних рис особистості учнів груп порівняння ($M \pm m$; n ; p)

Показники особливостей особистості	Період досліджень	Групи учнів				$p(t)_{ГК-ГВ}$
		Група контролю		Група втручання		
		n	$M \pm m$	n	$M \pm m$	
<i>Дівчата</i>						
Нейротизм, бали	Початок	30	14,16 ± 0,85	30	13,10 ± 0,82	> 0,05
	Кінець	30	14,23 ± 0,71	30	11,73 ± 0,92	< 0,05
	$p(\chi^2)_{п-к}$	> 0,05		> 0,05		
Ситуативна тривожність, бали	Початок	30	45,46 ± 1,92	30	40,60 ± 1,02	> 0,05
	Кінець	30	44,90 ± 1,38	30	37,40 ± 1,54	< 0,001
	$p(\chi^2)_{п-к}$	> 0,05		> 0,05		
Особистісна тривожність, бали	Початок	30	49,96 ± 1,65	30	44,50 ± 1,42	> 0,05
	Кінець	30	47,33 ± 1,40	30	41,06 ± 1,77	< 0,01
	$p(\chi^2)_{п-к}$	> 0,05		> 0,05		
Переживання соціального стресу в структурі шкільної тривожності, %	Початок	30	55,43 ± 2,85	30	63,03 ± 3,33	> 0,05
	Кінець	30	63,36 ± 3,72	30	55,16 ± 3,27	> 0,05
	$p(\chi^2)_{п-к}$	> 0,05		> 0,05		
Страх ситуації перевірки знань у структурі шкільної тривожності, %	Початок	30	55,03 ± 3,85	30	58,30 ± 4,43	> 0,05
	Кінець	30	50,63 ± 5,14	30	47,90 ± 5,37	> 0,05
	$p(\chi^2)_{п-к}$	> 0,05		> 0,05		
Недостатній рівень фізіологічної опірності стресу в структурі шкільної тривожності, %	Початок	30	53,33 ± 5,70	30	59,53 ± 5,00	> 0,05
	Кінець	30	55,33 ± 5,13	30	54,00 ± 5,60	> 0,05
	$p(\chi^2)_{п-к}$	> 0,05		> 0,05		
Проблеми у відносинах з учителями у структурі шкільної тривожності, %	Початок	30	74,66 ± 4,88	30	83,66 ± 5,26	> 0,05
	Кінець	30	90,66 ± 3,68	30	76,66 ± 5,67	< 0,05
	$p(\chi^2)_{п-к}$	< 0,05		> 0,05		
<i>Юнаки</i>						
Нейротизм, бали	Початок	30	10,86 ± 0,91	30	11,06 ± 0,84	> 0,05
	Кінець	30	11,86 ± 0,71	30	9,16 ± 0,56	< 0,01
	$p(\chi^2)_{п-к}$	> 0,05		> 0,05		
Ситуативна тривожність, бали	Початок	30	43,93 ± 1,22	30	43,46 ± 1,53	> 0,05
	Кінець	30	44,43 ± 1,38	30	39,43 ± 1,66	< 0,05
	$p(\chi^2)_{п-к}$	> 0,05		> 0,05		
Особистісна тривожність, бали	Початок	30	46,76 ± 1,54	30	42,66 ± 1,86	> 0,05
	Кінець	30	43,60 ± 1,56	30	38,00 ± 1,69	< 0,05
	$p(\chi^2)_{п-к}$	> 0,05		> 0,05		
Переживання соціального стресу в структурі шкільної тривожності, %	Початок	30	58,53 ± 3,57	30	63,40 ± 3,12	> 0,05
	Кінець	30	59,86 ± 2,63	30	56,13 ± 3,23	> 0,05
	$p(\chi^2)_{п-к}$	> 0,05		> 0,05		
Страх ситуації перевірки знань у структурі шкільної тривожності, %	Початок	30	61,16 ± 4,33	30	60,86 ± 5,33	> 0,05
	Кінець	30	52,90 ± 5,10	30	50,53 ± 5,44	> 0,05
	$p(\chi^2)_{п-к}$	> 0,05		> 0,05		
Недостатній рівень фізіологічної опірності стресу у структурі шкільної тривожності, %	Початок	30	60,66 ± 5,20	30	69,00 ± 4,29	> 0,05
	Кінець	30	57,33 ± 5,89	30	52,00 ± 6,47	> 0,05
	$p(\chi^2)_{п-к}$	> 0,05		< 0,05		
Проблеми у відносинах з учителями в структурі шкільної тривожності, %	Початок	30	91,00 ± 4,02	30	88,66 ± 2,28	> 0,05
	Кінець	30	81,33 ± 5,15	30	74,00 ± 5,76	> 0,05
	$p(\chi^2)_{п-к}$	> 0,05		< 0,05		

зменшувався з $40,60 \pm 1,02$ бала до $37,40 \pm 1,54$ бала (7,9 %; $p(t) > 0,05$) у дівчат та з $43,46 \pm 1,53$ бала до $39,43 \pm 1,66$ бала (9,3 %; $p(t) > 0,05$) у юнаків. Вельми важливим слід було визнати і той факт, що на початку часу спостережень яких-небудь статистично вірогідних відмінностей між представниками груп порівняння не реєструвалось ($p(t)_{ГК-ГВ} > 0,05$), натомість наприкінці і серед дівчат, і серед юнаків реєструвались статистично-значущі розбіжності ($p(t)_{ГК-ГВ} < 0,05-0,001$). Розглядаючи дані структурного розподілу досліджуваних показників, слід було звернути увагу на те, що протягом періоду спостережень серед представників ГК переважала питома вага значень, характерних для високого рівня тривожності, що коливалась у межах від 66,7 до 60,0 % серед дівчат та від 53,3 до 43,3 % серед юнаків. Разом із тим питома вага значень, характерних для помірної рівня тривожності, коливалась відповідно у межах від 23,3 до 40,0 % серед дівчат та від 43,4 до 56,7 % серед юнаків. Натомість аналогічні показники серед представників ГВ мали такі особливості: частка значень, характерних для високого рівня тривожності, впродовж часу спостережень коливалась у межах від 20,0 до 26,7 % серед дівчат і від 40,0 до 36,6 % серед юнаків, питома вага значень, характерних для помірної рівня тривожності, — відповідно у межах від 76,7 до 53,3 % серед дівчат та від 53,3 до 46,7 % серед юнаків.

Водночас цілком односпрямований характер мали зрушення в динаміці досліджуваного періоду з боку показників ОТ. Серед учнів, які належали до ГК, рівень тривожності, що відзначав ступінь схильності досліджуваних осіб до формування реакцій тривожнісного ряду, у дівчат зменшувався з $49,96 \pm 1,65$ бала до $47,33 \pm 1,40$ бала (5,3 %; $p(t) > 0,05$), у юнаків — з $46,76 \pm 1,54$ бала до $43,60 \pm 1,56$ бала (6,8 %; $p(t) > 0,05$), серед учнів, які належали до ГВ, ступінь вираженості величин ОТ зменшувався відповідно з $44,50 \pm 1,42$ бала до $41,06 \pm 1,77$ бала (7,8 %; $p(t) > 0,05$) у дівчат та з $42,66 \pm 1,86$ бала до $38,00 \pm 1,69$ бала (11,0 %; $p(t) > 0,05$) у юнаків. Як і у двох попередніх випадках на початку періоду спостережень жодних статистично вірогідних відмінностей між представниками груп порівняння не реєструвалось ($p(t)_{ГК-ГВ} > 0,05$), натомість наприкінці і серед дівчат, і серед юнаків реєструвались статистично-значущі розбіжності ($p(t)_{ГК-ГВ} < 0,05-0,01$). У структурі показників ОТ як серед дівчат ГК, так і серед юнаків ГК переважала питома вага значень, характерних для високого рівня тривожності, що коливалась у межах від 76,7 до 60,0 % серед дівчат та від 70,0 до 56,7 % серед юнаків, разом із тим питома вага значень, характерних для помірної рівня тривожності коливалась відповідно у межах від 20,0 до 40,0 % серед дівчат та від 26,7 до 30,0 % серед юнаків. Натомість аналогічні показники серед представників ГВ мали такі особливості: частка значень, характерних для високого рівня тривожності, впродовж часу спостережень серед дівчат була стабільною, становлячи 43,3 %, серед юнаків —

зменшувалась з 40,0 до 33,3 %, питома вага величин, характерних для помірної рівня тривожності, коливалась у межах від 46,7 до 40,0 % серед дівчат та від 53,3 до 36,7 % серед юнаків. Зрештою, частка значень, характерних для низького рівня тривожності, стабільно зростала з 6,7 до 16,7 % у першому випадку та з 6,7 до 30,0 % — у другому.

Оцінюючи зміни, що відбувались серед представників груп порівняння під час визначення ступеня розвитку показників щодо переживання соціального стресу у структурі ШТ, слід було звернути увагу на те, що серед учнів, які належали до ГК, рівень вираженості досліджуваних величин у дівчат зостав із $55,43 \pm 2,85$ % до $63,36 \pm 3,72$ % (14,3 %; $p(t) > 0,05$), у юнаків — з $58,53 \pm 3,57$ % до $59,86 \pm 2,63$ % (2,2 %; $p(t) > 0,05$). Натомість серед учнів, які належали до ГВ, відбувались зрушення протиіжного змісту: і у дівчат, і у юнаків рівень досліджуваних показників зменшувався з $63,03 \pm 3,33$ % до $55,16 \pm 3,27$ % (12,5 %; $p(t) > 0,05$) та з $63,40 \pm 3,12$ % до $56,13 \pm 3,23$ % (11,5 %; $p(t) > 0,05$). Яких-небудь статистично вірогідних відмінностей між представниками груп порівняння протягом періоду спостережень не реєструвалось ($p(t)_{ГК-ГВ} > 0,05$). У структурі досліджуваних показників серед представників ГК переважали показники, які відображували підвищений рівень ШТ і відповідно становили 46,7 і 36,7 % у дівчат та 46,7 і 66,7 % у юнаків. Аналогічні результати були властиві і для представників ГВ на початку періоду спостережень — питома вага показників, які відображували підвищений рівень ШТ, становила 46,7 і 63,3 %. Натомість наприкінці часу досліджень у дівчат ГВ реєструвалась динамічна рівновага показників, що відображували нормальний (43,3 %) і підвищений (43,3 %) рівень ШТ, у юнаків ГВ переважала частка показників, що відображували середньонормативний рівень ШТ (46,7 %).

Результати, отримані в ході вивчення критеріальних показників ще одного надзвичайно важливого компонента ШТ, а саме страху ситуації перевірки знань, визначали цілком однотипні тенденції щодо їх змін — і серед представників ГК, і серед представників ГВ реєструвалось зменшення ступеня вираженості досліджуваних показників. Серед учнів, які були включені до складу ГК, їх величини зменшувались з $55,03 \pm 3,85$ % до $50,63 \pm 5,14$ % (8,0 %; $p(t) > 0,05$) у дівчат та з $61,16 \pm 4,33$ % до $52,90 \pm 5,10$ % (13,6 %; $p(t) > 0,05$) у юнаків, серед учнів, які були віднесені до складу ГВ — відповідно з $58,30 \pm 4,43$ % до $47,90 \pm 5,37$ % (17,9 %; $p(t) > 0,05$) у дівчат та з $60,86 \pm 5,33$ % до $50,53 \pm 5,44$ % (17,0 %; $p(t) > 0,05$) у юнаків. Розглядаючи структурні особливості показників, що визначались, слід було насамперед відзначити той факт, що і у дівчат, і у юнаків, які належали до ГК, як і в попередньому випадку, і на початку, і наприкінці часу досліджень стабільно переважали показники, що відображували підвищений рівень ШТ та відповідно становили 63,3 і 50,0 % у дівчат і 53,4 і 46,7 % у юнаків. Серед дівчат, які належали до ГВ, на початку періоду спо-

стережень переважаючою слід було визнати питому вагу показників, що відображували підвищений рівень ШТ (46,6 %), наприкінці їх — питому вагу показників, що відображували середньонормативний рівень ШТ (43,3 %). Серед юнаків на початку періоду спостережень переважаючою слід було вважати питому вагу показників, що відображували високий рівень ШТ (43,3 %), наприкінці періоду спостережень — питому вагу показників, що відображували середньонормативний рівень ШТ (40,0 %).

Досить своєрідні зрушення були характерні для показників ШТ, що відображували наявність ознак і проявів недостатнього рівня фізіологічної опірності стресу. Серед учнів, які належали до ГК, їх рівень у дівчат зростав із $53,33 \pm 5,70$ % до $55,33 \pm 5,13$ % (3,7 %; $p(t) > 0,05$), у юнаків — дещо зменшувався з $60,66 \pm 5,20$ % до $57,33 \pm 5,89$ % (5,5 %; $p(t) > 0,05$), натомість серед учнів, які належали до ГВ, зміни щодо ступеня вираженості досліджуваних величин відзначались зменшенням зазначених проявів відповідно з $59,53 \pm 5,00$ % до $54,00 \pm 5,60$ % (9,3 %; $p(t) > 0,05$) у дівчат та з $42,66 \pm 1,86$ % до $52,00 \pm 6,47$ % (21,8 %; $p(t) < 0,05$) у юнаків. Яких-небудь статистично вірогідних відмінностей між представниками груп порівняння протягом періоду спостережень не реєструвалось ($p(t)_{ГК-ГВ} > 0,05$). У структурі досліджуваних показників серед дівчат ГК на початку часу досліджень переважали показники, що відображували середньонормативний рівень ШТ (46,7 %), серед юнаків ГК — показники, що відображували високий рівень ШТ (43,3 %), наприкінці досліджень і серед дівчат і серед юнаків ГК переважали показники, що відображували середньонормативний рівень ШТ та становили відповідно 40,0 і 43,3 %. Разом із тим серед представників ГВ на початку періоду спостережень переважала частка показників, характерних для середньонормативного рівня ШТ (46,7 %) серед дівчат і для високого рівня ШТ (46,7 %) серед юнаків, наприкінці і серед дівчат, і серед юнаків стабільно переважало значення питомої ваги показників, що засвідчували середньонормативний рівень ШТ та становили відповідно 50,0 і 50,0 %.

Зрештою, зрушення, що реєструвались із боку показників щодо ступеня вираженості проблем у відносинах з учителями в структурі ШТ, відзначались наявністю таких тенденцій: серед учнів, які належали до ГК, рівень вираженості досліджуваних величин у дівчат зростав з $74,66 \pm 4,88$ % до $90,66 \pm 3,68$ % (21,4 %; $p(t) < 0,05$), у юнаків, натомість, зменшувався характерних я з $91,00 \pm 4,02$ % до $81,33 \pm 5,15$ % (10,7 %; $p(t) > 0,05$), разом із тим серед учнів, які належали до ГВ, відбувалися зрушення протилежного змісту — і у дівчат, і у юнаків рівень досліджуваних показників зменшувався відповідно з $83,66 \pm 5,26$ % до $76,66 \pm 5,67$ % (8,4 %; $p(t) > 0,05$) та з $88,66 \pm 2,28$ % до $74,00 \pm 5,76$ % (16,6 %; $p(t) < 0,05$). Статистично вірогідні розбіжності між представниками груп порівняння реєструвались лише у разі порівняння даних щодо ступеня вираженості

досліджуваної складової ШТ серед дівчат наприкінці часу спостережень ($p(t)_{ГК-ГВ} < 0,05$), у всіх інших випадках таких відмінностей не реєструвалось ($p(t)_{ГК-ГВ} > 0,05$). Розглядаючи структурні особливості показників, що визначались, слід відзначити їх надзвичайно напружений рівень серед представників обох груп порівняння — протягом усього часу досліджень стабільно переважала частка показників, які слід було інтерпретувати як високі. Проте якщо у дівчат ГК їх значення в динаміці періоду спостережень зростали з 60,0 до 83,3 %, у юнаків ГК зменшувались лише з 80,0 до 70,0 %, то у дівчат ГВ — зменшувались з 83,0 до 60,0 %, у юнаків ГВ — з 93,3 до 56,7 %, тобто значно більшою мірою.

Висновки

1. Програма психогігієнічної корекції порушень психофізіологічної і психічної адаптації та зрушень у стані здоров'я учнів у віці 14–17 років, що запроваджена, забезпечує цілком позитивний за своїм змістом вплив на стан критеріальних показників тривожнісно-невротичних рис особистості учнів шкільного віку.

2. Впровадження розробленої програми забезпечувало появу позитивних зрушень у структурі показників, які відображували особливості нейротизму ($p(t)_{ГК-ГВ} < 0,05$), ситуативної ($p(t)_{ГК-ГВ} < 0,001$) та особистісної ($p(t)_{ГК-ГВ} < 0,01$) тривожності і серед дівчат, і серед юнаків, а також у структурі показників шкільної тривожності, які визначали наявність проблем у відносинах з учителями ($p(t)_{ГК-ГВ} < 0,05$) серед дівчат.

3. Найбільш суттєвий вплив розроблений підхід справляв на характеристики ситуативної тривожності, нейротизму або емоційної стабільності та особистісної тривожності. Менш вираженими слід було визнати зрушення, які реєструвались під час аналізу провідних складових шкільної тривожності, тобто тривожнісних рис особистості, негативні зміни у структурі яких були безпосередньо пов'язані з впливом найбільш значущого стресогенного чинника, а саме сучасної школи, однак і у цьому випадку виявлені зрушення слід було трактувати як сприятливі.

Список літератури

1. Коренев М.М. Здоров'я дітей шкільного віку: проблеми і шляхи вирішення / М.М. Коренев, Г.М. Даниленко // Журнал АМН України. — 2007. — № 3. — С. 526–532.
2. Научно-методические основы изучения адаптации детей и подростков к условиям жизнедеятельности / Под ред. В.Р. Кучмы, Л.М. Сухаревой. — М.: Издатель НЦЗД РАМН, 2006. — 238 с.
3. Полька Н.С. Актуальные проблемы психогигиены детей и подростков: шляхи та перспективи їх вирішення (огляд літератури і власних досліджень) / Н.С. Полька, І.В. Сергета. — Журнал НАМН України. — 2012. — Т. 18, № 2. — С. 223–236.
4. Сердюк А.М. Психогигиена детей и подростков, страдающих хроническими соматическими заболеваниями / А.М. Сердюк, Н.С. Полька, И.В. Сергета. — Винница: Нова книга, 2012. — 336 с.

Отримано 08.09.13 □

Мостовая О.П.
Винницький національний медичний університет
імені Н.І. Пирогова

**ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССОВ ФОРМИРОВАНИЯ
ЛИЧНОСТНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ
ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В УСЛОВИЯХ
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕРОПРИЯТИЙ
ПСИХОГИГИЕНИЧЕСКОЙ КОРРЕКЦИИ**

Резюме. В статье рассмотрены особенности процессов формирования личностных особенностей учащихся школьного возраста в условиях использования диагностически-профилактической программы психогигиенической коррекции нарушений психофизиологической и психической адаптации и изменений в состоянии здоровья учащихся 14–17 лет. Для оценки личностных особенностей школьников применялись личностные опросники Айзенка, Спилбергера и Филлипса. Полученные результаты определяют благоприятное по своему существу воздействие мероприятий психогигиенической коррекции на состояние критериальных показателей тревожно-невротических черт личности учащихся школьного возраста. Внедрение разработанной программы обеспечивало появление положительных изменений в структуре показателей, отображающих особенности нейротизма ($p < 0,05$), ситуативной ($p < 0,001$) и личностной ($p < 0,01$) тревожности и среди девушек, и среди юношей, а также в структуре показателей школьной тревожности, определяющих наличие проблем в отношениях с учителями ($p < 0,05$), среди девушек. Менее выраженными следовало признать изменения, регистрируемые в ходе анализа других составляющих школьной тревожности, т.е. тревожных черт личности, негативные изменения в структуре которых непосредственно связаны с воздействием такого стрессогенного фактора, как современная школа, однако и в этом случае выявленные изменения следовало трактовать как благоприятные.

Ключевые слова: учащиеся, школьный возраст, личностные особенности, психогигиеническая коррекция.

Mostova O.P.
Vinnytsya National Medical University named after
M.I. Pirogov, Vinnytsya, Ukraine

**FEATURES OF FORMATION
OF PERSONALITY TRAITS
OF SCHOOL-AGE CHILDREN
IN THE USE OF MEASURES FOR PSYCHOHYGIENIC
CORRECTION**

Summary. The article describes the features of the formation of personality traits of school-age children in the use of diagnostic and preventive programs psychohygenic correction for disorders of psychophysiological and psychological adaptation and changes in the health of 14–17-year-old students. To assess personality characteristics of students we used personality questionnaires of Eysenck, Spielberg and Phillips. The results determine the positive impact of measures for psychohygenic correction on the state of criterion parameters of anxious-neurotic personality traits of students of school age. Implementation of the developed program provide the appearance of the positive changes in the structure of indicators that display characteristics of neuroticism ($p < 0.05$), situational ($p < 0.001$) and personal ($p < 0.01$) anxiety both among girls and boys, and in the structure of indicators of school anxiety, determining the existence of problems in relationships with teachers ($p < 0.05$) among girls. Changes recorded during the analysis of the other components of school anxiety, i.e. personality traits of anxiety, adverse changes in the structure of which are directly related to the impact of such stressor as a modern school, had to be recognized as less significant, but in this case revealed changes should be interpreted as favorable.

Key words: students, school age, personality traits, psychohygenic correction.